

др Јовица Тркуља,
доцент Правног факултета у Београду

КРИЗА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ДРУШТВА И АЛТЕРНАТИВЕ (*)

У овом раду аутор је учинио покушај да: а) укаже на плурализам могућих праваца (модела) друштвеног развоја и изласка из кризе југословенског друштва; б) критички преиспита блокираност социјално-класних и политичких субјеката самоуправљања; и в) укаже на нове иницијативе и алтернативе које теже да прошире хоризонте социјализма у Југославији.

*„Јадна Југославија, небо је високо
Бог је далеко, а Либан тако близу“.*

Г. Бабић

Кључне речи: *Југославија. — Криза. — Бирографија. — Алтернативе. — Легитимитет.*

Последње године протичу у знаку интензивирања бројних слабости и кризних појава у готово свим значајнијим областима југословенског друштва (економији, политици, социјалној структури, моралу, идеологији). Многи су оклони да закључе да је социјализам у Југославији пао на испиту и да му треба окренути леђа, јер је непримерен за изградњу модерног и ефикасног друштва. Додуше, са развојем самоуправљања у Југославији су остварене значајне тековине у материјално-економском снажењу друштва, у борби за „већи комад хлеба“, али не и у превазилажењу противречја класног друштва и укидању бројних облика алијенације човека.

Није ли због тих разлога социјализам у Југославији изневерио наде и очекивања људи, те умногоме окренуо точак историје уназад ка односима доминације, експлоатације, отуђења? Нису ли у њему на делу снажне тенденције историјски репресивне праксе: ограничавање слободе, формализовање демократије, рестаурација најамног односа, експлоатације и доминације? Могу ли се мане и слабости југословенског друштва и свеопшта криза објашњавати објективним разлозима и „дечјим болестима“ социјализма?

(*) Текст предавања одржаног 7. децембра 1988. године на Општем семинару Правног факултета.

Површан осврт на начин на који је феномен кризе југословенског друштва јавно третиран и одговори који су нуђени на ова питања, више су него довољни да упозоре на „плитак газ“ наше друштвене науке која управо суочена са проблематиком кризе, посебно њених узрока и праваца превазитажења, демонстрира своју непримереност и инсуфицијентност.

Овај текст представља само покушај да се: а) укаже на плурализам могућих праваца (модела) друштвеног развоја и изласка из кризе југословенског друштва; б) критички преиспита блокираност социјално-класних и политичких субјеката самоуправљања; и в) укаже на нове иницијативе и алтернативе које теже да прошире хоризонте социјализма у Југославији.

1. ИДЕАЛТИПСКИ МОДЕЛИ МОГУЋИХ ГЛОБАЛНИХ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА

Кључно питање превладавања кризе југословенског друштва је следеће: На основу конкретно-историјске ситуације, плурализам различитих, па и опречних интереса артикулисаних у бројним стратегијама и тенденцијама у југословенском друштву — који су то модели могућих праваца друштвеног развоја и изласка из кризе? Постојећа теоријска и емпиријска истраживања, упркос методолошким ограничењима, указују да у социјалном реалитету југословенског друштва постоје четири идеал-типска модела могућих праваца глобалних друштвених промена:

а) *Етатистички модел*. Диктирано специфичним повесним околностима, тле на којем се социјализам јавља (неразвијеност, сиромаштво, малобројна радничка класа и интелигенција, неразвијеност демократских институција, те отуда неопходност за институцијама власти у име класе) по законитој тенденцији конституише се као етатистички социјализам. У југословенском друштву, упркос генералном самоуправном курсу, ова тенденција од почетка постоји у латентном облику. Корен потенцијалне моћи ове тенденције и немоћ самоуправних механизма и институција да је обуздају, пре свега је државносвојински монопол (чије је наличје најамни карактер рада) и отуђена власт државно-партијских структура над целином друштвене репродукције, или само над условима рада, односно расподеле.

У садашњој кризи југословенског друштва етатистички модел се приказује као решење зато што он обезбеђује максималну мобилизацију расположивих средстава и њихово усмеравање ка оним секторима које политички врх оцењује као најзначајније. То је модел чију окосницу чини својеврсни државно-партијски левијатан. Он је заснован на државном управљању, непосредном руковођењу свим областима друштвеног живота од стране владајуће комунистичке партије и максималној централизацији одлучивања, уз знатно занемаривање економских законитости и одговарајући економски волунтаризам.

Социолошка истраживања упозоравају на то да се у југословенском друштву проширује круг различитих друштвених сегмената који оптирају за овај модел. Реч је о високом проценту најширих радних маса, омладине, интелигенције, ситних сопственика и, наравно, тзв. професионалних политичара који у „чврстој руци“ виде лек за ране југо-

словенског друштва“, те се залажу за јачање улоге државе у привредном и друштвеном животу уопште.

б) *Модел милитаризације друштва.* Будући да се последњих година криза у југословенском друштву све више продубљавала захватајући све друштвене области и кулминирајући контрареволуцијом на Косову, све више расте неповерење знатних делова радничке класе и других друштвених снага према официјелним институцијама и легалним политичким механизмима који су испољили уску пропулзивну моћ за делотворне иновације и становити немоћ у решавању акутних проблема кризе.

Због тога у последње време поменуће слабости и противречја добијају све оштрије и теже облике и размере. У таквој ситуацији долазе до изражаја екстремистичке снаге које нуде радикалистичка решења и концепте изласка из кризе. Једно од тих решења је и тзв. југословенска варијанта „пољског решења“ која би започела успостављањем војне управе на Косову и постепеном милитаризацијом друштва омогућила превладавање кључних проблема економског и политичког система и сузбила антисоцијалистичке и сепаратистичке трендове.

в) *Модел грађанског друштва.* Као реакција на претходна два модела, на другом полу се јављају снаге и концепти који перспективу југословенског друштва виде у изградњи грађанског (западноевропског) модела економије, политичког и правног система. По њима, перспектива југословенског друштва је у рестаурацији капитал-односа и инкорпорирању у политички систем најзначајнијих тековина грађанског друштва, тј. преузимање демократских традиција и институција грађанског друштва уз стриктно коришћење парламентарног механизма, брижљиво очување политичког плурализма и строго поштовање личних слобода. Овај став се темељи на идеји да постојећа грађанска демократија садржи битне тековине еманципаторских снага уопште и као таква не треба да буде рушена, „разбијана“ социјалистичком револуцијом и негирана диктатуром пролетаријата.

На теоријском плану ова, по социјалним носиоцима и идејној оријентацији веома хетерогена тенденција, карактерише се: а) дефинитивним раскидом с марксизмом као теоријским системом од кога наводно нема више шта да се научи и који је непримерен новим условима еманципаторског прахиса; б) схватање парламентарног система грађанске демократије као јединог политичког оквира модерног друштва у коме се могу обезбедити слобода и достојанство човека и чије је остварење један од основних услова југословенског друштва; в) одустајање од крајњих циљева револуционарног радничког покрета и прихватање законитости, система вредности и институција грађанског друштва као оквира политичке делатности.

г) *Социјалистички самоуправни модел.* Овај модел се, као што је познато, појавио као историјски одговор на револуционарне захтеве еманципаторског покрета у југословенском друштву. Он се одлучно супротставља негативним историјским искуствима раног (етатистичког) социјализма и, посебно, тенденцији анулирања аутономне револуционарне праксе пролетерских класа. Самоуправљање озбиљује претпоставке за прелазак из односа доминације и експлоатације у такве друштвене односе у којима ће људи удружени у слободне асоцијације управљати

друштвеним кретањима „под условима који су најдостојнији и најадекватнији људској природи“ (Маркс).

Самоуправни модел има супериорну фразеологију и идеологију, и у последње три деценије је као официјелна идеологија систематски институционално и нормативно развијен тако да је остао у оквирима нормативног поретка и политичких програма и декларација од којих је у стварности врло мало остварено. На тај начин створен је зјап између света норми и стварног стања друштвених односа што је тешка реалност југословенског друштва. Али, посредством репресивне идеолошке индоктринације тај зјап је премошћен те је између самоуправног нормативног система и стварног стања успостављено лажно јединство. Међутим, ово изједначавање самоуправног модела са девијантним облицима праксе имало је за последицу компромитацију самоуправљања које се изводи на оптуженичку клупу као главни кривац за актуелну кризу југословенског друштва. Последњих година је све више чињеница које указују да самоуправни модел није више битни основ легитимности друштвено-економског и политичког система у Југославији, већ је постао извор неверице према кључним социјалистичким самоуправним постулатима који су посве удаљени од свакодневице. Дешава се чак да овај модел одбацују и сами радници, дакле они на које он највише рачуна и чије интересе нормативно и декларативно изражава.

2 Будући да сваки од ова четири модела има упориште у социјалном реалитету југословенског друштва и одговарајућу, мање-више конзистентну, политичку и теоријску артикулацију, можемо закључити да они представљају реалне, могуће алтернативе развика југословенског друштва. При том је важно уочити да се ови модели у презентираном идеалистичком облику јављају само на *нивоу апстрактно-теоријске* анализе и апстрахују од конкретно-историјских особености. Они садрже опште категорије које нису директно везане за оно што се као реално и конкретно приказује у свакодневном посматрању, али које изражавају на високом ступњу апстракције конкретно-историјске прилике и збиљу, „репродукују их као духовно конкретно“ (Маркс).

Међутим, на *конкретно-историјском нивоу* на коме се врши теоријско уопштавање искуства праксе југословенског друштва и критичка анализа конкретно историјских збивања ови модели се не приказују у чистом облику, већ у разним варијантама својеврсних „спојева“ и „симбиоза“: етатистичко-милитаристички, етатистичко-самоуправни, псеудодржавно-социјалистички, псеудограђански, капиталистичко-партиципативни модели и сл.

Кад је реч о прва два модела (етатистички и милитаристички), иако постоје реалне претпоставке за њихову инаутурацију у југословенском друштву, тешко да би могли да представљају истинску цивилизацијску алтернативу, јер оужавају могућности стварне еманципације и, у крајњој линији, воде историјској инволуцији. Зашто?

а) Етатистички модел се у *реалсоцијалистичким* земљама показао као непродуктиван и у много чему неадекватан као оквир за изградњу модерне и ефикасне економије. Штавише, он је својом неделотворношћу озбиљно довео у питање социјалистички пројекат у овим земљама. Значајне реформе које се предузимају унутар тог модела у Мађарској, СССР-у, Кини и другим земљама указују да су њихови стратегии схватили неопходност крупних и радикалних системских иновација. Главни

правац тих иновација је: демократска обнова, отварање могућности за слободно испољавање стваралачке иницијативе најширих слојева народа, прелаз од посредне и посредоване ка непосредној социјалистичкој демократији, суочавање са законитостима робне производње и сл.

Дакле, оживотворење етатистичког модела у југословенском друштву представљало би својеврсни историјски анахронизам који би Југославију потиснуо на периферију светско-историјског процеса социјализма и ставио је уз бок ауторитарних друштава типа албанског друштва.

б) На другој страни, и милитаризација југословенског друштва (тзв. „пољско решење“) не чини нам се примереном и делотворном, јер за разлику од Пољске, у Југославији постоји посве другачији друштвено-историјски, културни, национални и верски контекст, као и статус и улога ЈНА. Поред тога, принципијелно говорећи, у једном демократском социјалистичком друштву посезање за једном таквом мером као што је милитаризација друштва и војна диктатура на макроплану, тешко се могу бранити ваљаним политичким и теоријским разлозима. Та ситуација се може толерисати као инцидентна, али не и као начин (принцип) одбране и одржавања социјалистичког поретка.

в) Све су бројнији заговорници изградње грађанског модела политичког и правног система као алтернативе у југословенском друштву. Они су фасцинирани доиста великим еманципаторским и цивилизацијским тековинама грађанског друштва у које су уграђени најзначајнији резултати револуционарне борбе пролетерских класа. Ту они наслућују могућност тзв. радикалне демократије — историјског сусрета ових тековина грађанског друштва и аутономних еманципаторских иницијатива самоуправљања. Међутим, они превиђају да би тај „историјски сусрет“ на позорници југословенског друштва највероватније имао мрачну, крваву сценографију, јер је мало вероватно да би се рестаурација грађанског друштва у веома противречном и по више основа подељеном (национално, верски, економски, историјски, културно, итд.) југословенском друштву реализовала кроз тај модел, као демократски, западноевропског типа. Наиме, много је индикатора који упозоравају да би се тај модел реализовао као ауторитаран и да би, у крајњој консеквенци, с обзиром на војно-стратегијске интересе великих сила на Балкану, водио стварању сепаратних, међусобно супротстављених државица и (или) новом „балканском Либану“.

г) Према томе, чини се да би хибридни модел сачињен од елемената грађанског и елемената социјалистичког самоуправног модела упркос кризи и деформацијама које је доживео, неверици, одбојности па и одбацивању од стране све ширих друштвених сегмената — представљао истинску цивилизацијску алтернативу југословенског друштва која му отвара историјске перспективе хуманизације и еманципације.

Додуше, криза самоуправљања у Југославији је више него очигледна али, ту није реч о „здраворазумском“ схватању кризе као почетка краја. Насупрот томе категорију кризе ваља схватити као категорију кретања, импулс процеса и начин постојања и мењања. Тако схваћена криза може да има, како је исправно приметио Карел Косик, „два епилога: или ће постати пролазна станица на путу за нову равнодушност и рутину, или ће је револуционарне друштвене и политичке снаге схватити као драгоцен историјски тренутак у којем је могуће створити и стварати нову политику, нове друштвене односе, нов начин

мишљења и нове форме политичког окупљања. Криза, дакле, није апсолутни негативитет ни у објективном ни у субјективном смислу... Криза је отварање новог хоризонта револуционарних решења у свим друштвеним секторима“.

2. БЛОКИРАНОСТ СУБЈЕКАТА САМОУПРАВЉАЊА

Које су то у широкој лепези тзв. субјективних снага социјализма у југословенском друштву социјално-класне и политичке снаге у стању да постојећи концепт самоуправљања као цивилизацијске алтернативе реализују?

а. Социјално-класна димензија

Ако се критички, без мистификаторских велова посматра класно биће савременог југословенског друштва онда се мора признати да је релативно мало социјалних субјеката који су по свом *објективно историјском* положају и *субјективним*, идејно-теоријски освешћеним тежњама заинтересовани за темељно превладавање класично-експлоататорског начина производње и изградњу социјалистичких самоуправних односа.

Узмимо, на пример, радничку класу на коју се у том смислу највише позивамо. Међутим, многи социолози, с разлогом, сматрају да у Југославији не постоји радничка класа у Марксовом смислу „класе за себе“. Јер, социолошка истраживања указују да је југословенска радничка класа по више основа подељена тако да је напосто „класа по себи“ подложна идеолошко-политичкој манипулацији — објективно у положају да непосредније и лакше артикулише парцијалне интересе (своје ООУР или привредне гране, своје општине, регионе, републике, односно покрајине, своје нације итд.), а не социјалистички самоуправни интерес као своју стварну објективно-историјску алтернативу.

Ако томе додамо да последњих година у Југославији нагло опада и број омладине која (будући да је објективно искључена из социјалистичког продукционог односа и друштвено-политички маргинализована) донста оптира за социјалистичку самоуправну алтернативу — показује се у крајњој линији да је у постојећој социјалној структури југословенског друштва релативно мало субјеката који су објективно и субјективно упућени на развој социјалистичких самоуправних односа.

б. Политичка димензија

Кад је реч о политичким субјектима социјалистичког самоуправљања, такође је много индикатора који указују да се они легитимишу као такви више на апстрактном нивоу програма и декларација, а мање на конкретно-историјском плану. То се, разуме се, односи и на СКЈ који се све теже афирмише као партија у великом историјском смислу (Маркс), као посредник између радничке класе и историје, постајући све више партија у прагматски схваћеном политичком смислу чији је основни циљ заштита својих, од радничке класе отуђених, интереса и

поретка. Јер у СКЈ су, такође, интериоризоване противречности глобалног друштва и социјалне структуре (етатизација, бирократизација, федерализација, криза авангардности и легитимитета и сл.) које се у њему амбивалентно изражавају кроз тенденције и снаге status-quoa и снаге историјске трансценденције које у СКЈ несумњиво постоје, али чија победа није аутоматски осигурана.

У том контексту се отварају све бројније расправе о „легитимитету постреволуционарне авангарде“. Јер, данас је очигледно да се основ стварног легитимитета комунистичке партије на власти не може сагледати у његовом апстрактном облику, тј. да зато што смо комунисти имамо тај легитимитет осигуран и за ХХI век и да се можемо мирно уљуљкивати да ће ствари тећи својим током, а да ће наш легитимитет трајати као нека врста трајне полисе историјског осигурања.

в. Одговорност политичког руководства за кризу

Постојеће кризно стање није нас вребало иза угла, оно је морало бити „произведено“. Сходно томе, оно је морало имати своје творце. Ко је — односно — шта је у свему играло кључну улогу? У том смислу се све чешће југословенско политичко руководство апострофира као најодговорније за кризу, а тренд делегитимизације адресира ка партијском и државном врху и појединцима у њему.

Несумњиво је да политичко руководство носи велики део одговорности за кризу југословенског друштва. Тај став заснивамо на чињеници да је у послератном југословенском друштву, у почетку експлицитно, потом са самоуправљањем у латентном облику — постојао монопол републичких (одн. покрајинских) и федералних државно-партијских врхова у доношењу најважнијих друштвено-економских и политичких одлука. То је у великој мери било праћено неаргументованим узурпацијом права на једино исправно (научно) гледиште које је, такође, декретирано са највишег места“.

Социолошка истраживања указују да је управо као резултат тог монопола и деловања тзв. отуђених центара политичке моћи и њихових прагматско-политичких интереса формиран постојећи политички систем чија је битна карактеристика ригидност и анулирање аутономних иницијатива „самоуправне базе“. Стога та самоуправа „база“ (радници, грађани, маргинализована омладина) не могу бити одговорни за кризу. Јер, они су били нема публика, или марионете у позоришту. Одговорни су они који су, по правилу, иза сцене држали концe у својим рукама.

Будући да су главни политички субјекти осам година најдубље кризе потрошили на јадиковке, лепе жеље и планове, а да ништа битније нису променили у пресецању генералног кризног тренда — с разлогом се намеће питање да ли је садашње политичко руководство у могућности да понуди програме изласка из кризе. По мом мишљењу, то је веома тешко. Прво, у принципу то је веома тешко, јер оно што је у кризи не може да осветли, да сагледа оно што долази пост, у смислу Хабермасове „нове непрозирности“. Друго, реално посматрано југословенско политичко руководство је без обзира на своју заводљиву револуционарну идеологију и самоуправну фразеологију — објективно сна-

га status-quoа. Оно се жестоко бори за расподелу политичке моћи постојећег система, али не жели да га мења. Јер, будући да је стекло свест о својим умногоме контрареволуционарним интересима — очувању постојећег, ова отуђена политичка руководства се боре да тај систем сачувају, а не да га мењају. У противном, радикалне промене постојећег и програми изласка из кризе значили би неку врсту „класног самоубиства“ овог моћног и привилегованог слоја југословенског друштва. Вероватно да ту лежи (уз поменуто блокираност социјално класних и политичких субјеката самоуправљања) један од разлога што постојећи програми изласка из кризе остају мртво слово на папиру.

Из ове чињенице многи југословенски социолози и политиколози су „напрецац“ извукли закључак да промена садашњег руководства значи и први корак ка изласку из кризе. Ту је реч о здраворазумској тези: „Исти људи који су нас увалили у кризу, не могу нас из ње извести“. Одатле се закључује да треба променити људе и уместо послушних подложника „апарчика“, довести на кључне функције аутономне, способне и критички оријентисане људе.

Чини ми се да је то само део истине. Јер, проблем је много сложенији. Ови предлози су, заправо, покушај да се отклоне последице не дирајући у узроке. А узроци су много сложенији и везани су, између осталог, за битно измењен положај комунистичке партије на власти. Реч је о законитој тенденцији револуционарног и интелектуалног улењивања партије (комунистичке посебно) кад преузме власт. Револуционари кад дођу на власт постају властодршци у класичном смислу, а витезови револуције се, неретко, устоличују у рентијере револуције.

У таквим условима слаба је вајда од ротације, једногодишњег мандата па и подмлађивања политичког руководства. Јер, у објективним околностима насртљиве политичке моћи и ничим ограничене власти и воље властодржаца (иза чије се револуционарно-емпиријске фразе невешто скривају трагови источњачког деспотизма и самодржавља) јављају се све бројнији својеврсни „омладински политички спортисти“. Наиме, много је индикатора о појави модерних младих, способних и предузимљивих „кетмена“ и „јуришника“ који су спремни да се баве све популарнијим политичким спортом. Слично својим колегама који се огледају на спортским теренима, они се огледају у политичком животу, где, уколико се „докажу“ и „потврде“ доживљавају спектакуларни успон у политичкој хијерархији и експресну професионалну промоцију. Они су, такође, без обзира на младост и заводљиву фразеологију, објективно и субјективно заинтересовани за очување постојећег, а не за његову измену.

3. НОВЕ ИНИЦИЈАТИВЕ И АЛТЕРНАТИВЕ

Последњих година југословенско друштво се постепено ослобађа својих мистификаторских велова испод којих су деценијама скривана бројна кукавичја јаја и параноје идеолошког чистунства. Подгреване кризом из тих јаја се порађају демонске силе које друштво не успева да обузда и које прете растакању социјалистичког ткива и дегенерацији револуције. Ту тврду реалност југословенског друштва више не могу прикрити никакви политички еуфемизми и идеолошки плаштовни.

Један од таквих типичних илегалца и конспиративаца је и *штрајк* који је, уморан од четрдесетогодишњег скривања под туђим именима у кукавичјим јајима тзв. обустава рада, изгледа одлучно ступио на политичку позорницу и затражио право грађанства.

Поред тога „тектонска“ померања у савременом југословенском друштву изазвана кризом избацила су на површину таласе великих масовних пубања која су кроз разнолике облике аутономног алтернативног организовања омогућила политичку активизацију маса и њихов излазак на јавну сцену. Без обзира на то који ће идеолошки и политички смер ово таласање југословенског популуса попримити, којим (демократским или ауторитарним) виром ће бити повучено, оно је драматично указало на ригидност и инсуфицијенције постојећег политичког система, на склеротичност системских канала политичког деловања и функционалност вансистемских. Стога је на парадоксалан начин у мери у којој је легитимитет легалних институција политичког система и канала политичког деловања истицао као у пешчаном часовнику, у тој мери је, на другој страни растао легитимитет и планзибилност вансистемских институција и нелегалног политичког деловања.

а. Штрајк као облик еманципаторске праксе радничке класе

Штрајк сматрам обликом еманципаторске праксе радничке класе, проистекле из традиције борбе против експлоатације и доминације, против „стварног подређивања рада капиталу“ (Маркс). Реч је о тенденцији капитала да алијенира људе, да целину људске егзистенције „генеричко биће“ стави у функцију (ре)продукције капитала, да је, на пример, сведе на парцијалну функцију одбацивања вишка вредности и сличне алијенирајуће облике егзистенције, као у Чаплиновим *Модерним временима*.

Насупрот овој алијенирајућој логици капитала, у грађанском друштву се, на другом полу, формира еманципаторски прахис чији је битни моменат пролетерска пракса. Штрајк је као кључна тековина ове еманципаторске пролетерске праксе стекао у грађанском друштву пун легитимитет институције демократије и дезалијенације, и доживео легализацију. Као такав, штрајк је у грађанском друштву стечено, „природно право“ произвођачких, најамних класа.

Социјалистичке револуције које су имале полазиште управо у еманципаторској пракси грађанског друштва (чији је битни облик штрајк) на парадоксалан начин су, уместо квалитативног развоја — анулирале еманципаторски потенцијал овог облика аутономне праксе радничке класе. Зашто?

Зато што је у реалсоцијалистичким друштвима на делу само формално подређивање „капитала“ радницима (власт у име класе). Противречје у грађанском друштву између најамног рада и капитала овде се супституира компромисом између радничке класе и политичке олигархије у којем радничка класа „добива“ гарантовану егзистенцију (социјалну сигурност, „животни минимум“ бесплатно образовање, социјално и пензијско осигурање итд.), а заузврат политичкој олигархији даје легитимитет за владање и привилегије феудалног карактера. На тај начин еманципаторска пракса радничке класе умногоме инволуира ка предграђанским облицима: ка подложништву, послушности и сл. Уместо да сво-

ју егзистенцију заснивају на борби и другим, грађанском друштву иманентним механизмима еманципације од експлоатације и других облика алијенације, радници своју егзистенцију у реалсоцијалистичким земљама заснивају на подложништву, послушности и покорности „својој“ политичкој бирократији.

У таквим условима, разуме се, нема места за штрајк. Постоји нешто што се у политичком речнику еуфемистички назива „обустава рада“, „прекид рада“ која у условима поменутог компромиса успешно функционише. „Обустава рада“ је заправо сигнал, наговештај да се тај компромис доводи у питање и она се, по правилу, решава октроисањем: политичка бирократија „удели“, „услиши“ захтеве радника.

Најновији штрајкови нису ни налик на ове „обуставе рада“. Њихов узрок је, по правилу, на глобалном, а повод на микроплану. У условима кризе социјалистичких друштава компромис између радничке класе и политичке бирократије се радикално нарушава, јер је озбиљно угрожена социјална основица непривилегованих слојева, посебно радника. На тај начин радништво се, будући да губи гарантовану егзистенцију, и долази у ситуацију да нема шта изгубити, еманципује од подложништва, враћа свом природном облику еманципаторске праксе — штрајку, и доводи у питање легитимитет „својих“ „радничких“ институција, синдиката, Партије итд. Много је индикатора који говоре да је у реалсоцијалистичким земљама дошло до пуцања компромиса између политичке елите и радништва, и појаве све израженијих конфликта и супротности у којима се јасно препознају облици класичног изражавања незадовољства и отпора људи експлоатацији и доминацији.

Дакле, штрајк као облик аутономне еманципаторске праксе радничке класе није инкомпатибилан са социјализмом. Напротив, социјализам чија су полазишта основни резултати еманципаторског прахиса који се развија унутар грађанског друштва насупрот логици капитала, мора те тековине да преузме, квалитативно развија, уколико претендује да буде пролазна станица на путу ослобођења човека од експлоатације и доминације (комунизма).

6. Југословенски штрајкачки изазов

Велики талас штрајкова у Југославији (у 1987. години по званичној статистици било их је 1685 и у њима је учествовало 288.686 радника а у 1988. години 1700 штрајкова са преко 300.000 радника) пружио је обиље материјала за теоријска истраживања. Упркос чињеници да је постојећи раднички покрет атомизиран и по више основа подељен, тако да раднички штрајкови немају већу политичку снагу и стварну преображујућу моћ, они су, ипак, упозорили на неколико изузетно значајних момената.

Прво — указивали су на уску пропулзивну моћ постојећег политичког система за иновације и различите, па и радничке интересе. Стога насупрот самоуправном предзнаку и демократској фасади тај политички систем карактерише суженост канала комуницирања између самоуправне „базе“ и политичког „врха“ при чему импулси, по правилу, имају један смер од „врха“ ка „базе“. У таквим условима самоуправљање радника губи реалну садржину и постаје фасада иза које се крије

вапијући јаз између нормативног и стварног и осамостањена власт отуђених политичких структура. Из тих разлога многи истраживачи закључују да у југословенском друштву постоји својеврсти паралелан и фактички политички систем, који делује иза фасаде институционалног политичког система и користи легитимне институције система само да би већ донете одлуке саопштио јавности и обезбедио мобилизацију у њиховом реализовању.

Друго — штрајкови су, такође, указали и на сваким даном све већи „балон“ социјалног незадовољства које све теже „истиче“ кроз постојеће сужене легитимне канале политичког система, тако да постоји реална опасност од социјалних конфликата па и „експлозије“. Засад се овај експлозивни социјални притисак делимично ослобађао кроз нелегитимне канале политичког система, експлозивну политизацију културе, уметности, масовних медија, па и друштвене науке, тако да се раба (само)свест о томе да уколико се плурализам постојећих интереса легитимно не артикулише у политичком систему и не изрази конкретно и непосредно — онда ће неминуовно доћи до стварања политичких партија или политичког подземља. Јер, будући да се конфликт не може решити у оквирима институционалног система, он искаче изван његових оквира и покушава се решити „на дивље“.

Треће — довели су у великој мери у питање легитимитет Савеза синдиката и Савеза комуниста Југославије као организација које се боре за непосредне и историјске интересе радничке класе. Наиме, велики број штрајкова је упозорио да се Савез синдиката и Савез комуниста легитимишу као организације и авангарда радничке класе на апстрактном нивоу програма, и декларација и на реторичком глорификовању радничке класе, а мање на конкретно-историјском плану. Штавише, показало се да, као стари бог Јанус, Партија има два лица. Једно лице је „Партија у великом историјском смислу“, посредник између радничке класе и историје — које је чини снагом покрета, историјске трансценденције. Друго лице је Партија у прагматски схваћеном политичком смислу чији је основни циљ заштита својих, од радничке класе отуђених интереса — које је чини партијом поретка и снагом status-quoa. Из тог противречног положаја Савеза комуниста као партије покрета и партије поретка произлази фактички његова фаустовска улога и чињеница да комунисти могу бити и штрајкбрехери, као на пример у латинском штрајку 1987.

Дакле, постало је очигледно да основ стварног легитимитета комунистичке партије на власти не можемо изводити из њених несумњивих револуционарних заслуга и будућих циљева револуције.

Четврто — веома је индикативно да све већи број радника напушта чланство у Савезу синдиката: од маја 1986. године Савез синдиката Југославије напустило је 3.189 чланова, од којих је 86% из Савеза синдиката Србије, 9,40% из Савеза синдиката Хрватске, а 4,60% из синдикалних организација осталих република. С тим у вези искрсао је конкретни проблем како да синдикат од посматрача, или у најбољем случају од посредника, постане стварни носилац радничко-класних интереса? Како да синдикат од вазалне, трансмисионе организације која је нојевски загњурена у песак маргиналних питања, стане на власите ноге и постане аутономна, доиста радничка организација која ће у одређеним ситуацијама бити способна да одлучно и одговорно

каже „не“ да би заштитила радничко-класни интерес? Зато није нимало случајно што се у оним срединама где су штрајкови учестала појава јављају захтеви за доношење „*штрајкачких правила*“. Кључно у тим захтевима је да „синдикат у ОУР, на захтев радника, или на властиту иницијативу организује штрајк, ако откажу сви самоуправни механизми и путеви решавања захтева радника, и ако њихови захтеви носе особине класног протеста“ (Седница Републичког већа Савеза синдиката Словеније, 18. I 1988. године, „Борба“, 19. I 1988). Ту је реч о оштрој реакцији радника на државну присилу и етатистичке односе, техно-бирокарске монополе у привређивању и одлучивању на свим нивоима. Посредно, то је признање да је друштво конфликтно а радништво лишено моћи која му легитимно припада.

Пето — јавила се потреба за радикалном иновацијом нашег политичког система у смислу ослобађања тржишта с политичког ланца, друштвено-политичких организација, посебно синдиката, од трансмисионих каишева и признавање непосредних избора. Тиме би се створиле претпоставке за: а) легитимизацију политичког и идејног социјалистичког плурализма како би се омогућио сусрет разноликих еманципаторских тенденција и социјалистичка конвергенција њихових стратегија; и б) „суђавање простора за вођење политике изван институција од оних који су по дужности позвани а најчешће високо за то плаћени, да институционализовано политички раде и делују. А то ће рећи, кључни процеси политичког живота морају да се врате у нормативним системом утврђене институционалне канале, како би се максимално објективизирали и били доступни контроли политичке јавности“ (В. Павловић).

в. *Између гибања и покрета*

За југословенску политичку сцену карактеристична је и појава великих масовних гибања која су кроз разнолике облике аутономног алтернативног организовања омогућила политичку активизацију „маса“ и њихов излазак на јавну сцену. У појединим земљама ова алтернативна гибања су у виду *нових друштвених покрета* израсла у крупне политичке субјекте. Какве су могућности њиховог утицаја на нашу стварност?

Иако је мој став о тзв. алтернативним покретима позитиван, мислим да нови друштвени покрети у Југославији не постоје. Да то образложим. У теоријском моделу нових друштвених покрета углавном се наводе три битна конститутивна елемента.

Први елеменат је „криза која пуни горивом, храни нове друштвене покрете“ (А. Г. Франк) тиме што заоштрава постојеће и открива нове супротности и антихуманости модерног друштва, тиме што разголићује капиталистичку употребу технологије и потрошачке цивилизације, што демистификује репресивни карактер и анулирајуће механизме фабрике, школе, државе, цркве, породице, средстава информисања и других медија, преко којих се остварује инвазија савремених поредака на аутономију и интегритет савременог човека. Поред тога, нови друштвени покрети су израз фрустрираности, реакције на једну дуготрајну, али јалову и неделотворну доминацију традиционалних (посебно радничко-комунистичких) покрета у прошлости, која је резултирала потребом за

радикалном критиком и превазилажењем постојећих политичких институција, жељом људи да ствари раде на битно другачији начин, да постану нови субјекти историјске трансформације.

На други конститутивни елеменат нарочито успешно указује Агнеш Хелер када каже да незадовољене људске потребе (социјалне, политичке, културне и др.) представљају основне покретачке снаге нових друштвених покрета. Оне их покрећу ка новим подручјима: ка односу човека према природи (еколоисти), ка односу међу половима (покрет за ослобођење жена), ка односу према рату и могућој нуклеарној катастрофи (покрет за мир) итд. Поучени неуспесима и негативним искуствима традиционалних еманципаторских покрета, нови друштвени покрети су јасно изразили сазнање да борба за бољи живот има смисла само као борба за другачији квалитет живота. Тиме се човечанству намећу многа универзална питања од чијег решења зависи низ конкретних друштвених проблема, те се поље социјалних конфликта и акција знатно проширује у односу на радничке и друге традиционалне покрете који су усмерени на политичку власт или процес производње и расподеле.

Најзад, трећи конститутивни елеменат нових друштвених покрета везан је за проблем легитимитета. Њихова легитимациона основа се налази: а) у социјалном реалитету који прихвата или не прихвата интенције нових друштвених покрета; и б) у одређеном политичком легитимационом простору унутар којег се захтеви нових друштвених покрета могу изразити и артикулисати.

Дакле, ако су ова три елемента битна за конституисање нових друштвених покрета, онда са тог становишта не можемо говорити о новим друштвеним покретима у Југославији. Јер, док први и други елеменат евидентно постоје и у југословенском друштву, *трећи, „леgitимациони“ елеменат је дубиозан*. Наиме, у југословенском друштву на делу је *леgitимационо оспоравање и одбацавање нових друштвених покрета* и то: а) у социјалном реалитету (с изузетком донекле Словеније); и б) у постојећем политичком систему јер плурализам различитих интереса који фактички у друштву постоје, у њему се не може легитимно (још мање легално) артикулисати. Због тих разлога сматрам да у строгом смислу речи у Југославији не постоје нови друштвени покрети. Зато је мени ближе становиште оних истраживача који праве дистинкцију између *гибања и покрета*, и закључују да су у Југославији на делу само нова, алтернативна *гибања*, која тек са стицањем пуног, пре свега политичког легитимитета могу, евентуално, прерасти у покрет. Но, за разлику од оних који тврде да је добро што нових друштвених покрета у Југославији нема (јер, ако би се конституисали они би се нужно артикулисали као конфликтни национални, верски и сл. покрети те би водили либанизацији југословенског друштва) сматрам да је дошло време и да сазрева свест о потреби да се постојећа алтернативна *гибања* легитимно изразе и у политичком систему, тј. да се у њему створе простори и могућности за легитимно изражавање нових друштвених покрета. У противном, постоји велика опасност од експлозије поменутог „балона“ различитих интереса и социјалног незадовољства (конфликата).

4. ЗАКЉУЧАК

Криза и тешка сазнања о манама, слабостима југословенског друштва које се не могу правдати „дечјим болестима“ социјализма, помогли су нам да почнемо скидати мистификаторске велове и гледати отворених очију и бистре главе свет око себе. Јер, наступа *време анти-митског реализма*. Оно што је под овим појмом учињено педесетих година у књижевности (Крлежа, Лалић, Ћосић и др.), шездесетих и седамдесетих година на филму, у позоришту и делимично у филозофији — ваља данас учинити у друштвеној науци. Дакле, ваља нам скинути мистификаторске велове (од којих је најнепрозирнији онај о бесконфликтном, монолитном и монистичком друштву пријатељских класа и пуне хармоније) који нас онеспособљавају за увид у властите услове егзистенције и друштва у коме живимо.

Друго, морамо се ослободити *политичке алхемије* — илузије да је довољно пронаћи прави поредак, праву државу, праву партију, правог вођу (по могућности харизматског), или донети прави устав, односно програм, који стављени у покрет сопственим механизмом, аутоматски решавају кључна питања друштвеног развоја и човекове среће. Данас, на прагу ХХИ века, када се нагло скидају митски велови и разголићују илузије, сазрева свест да субјект стварне еманципаторске праксе не може бити: ни држава, ни парламент, ни партијски врхови, ни политичкоправне институције, већ аутономна акција великог броја људи (радника, омладине, студената, жена) који теже да преузму крму друштвеног развоја у своје руке.

Треће, крајње је време да се ослободимо *интелектуалног остракизма*: неповерења, најгорег односа према својим најумнијим људима, посебно интелектуалцима. (Примера је, на жалост, безброј: од Вука Караџића до Виде Поповића). Јер, ако је темељ средњовековног друштва била земља, нововековног — капиталвредност, извесно је да ће темељ друштву ХХИ века бити *знање*.

И најзад, четврто, морамо се ослободити *амандманоманије* (фр. *amender* — побољшати, поправити) — сизифовског покушаја да поправљамо лоше програме, лоше уставе, лоше институције... , јер као што је добро познато: „што се грбо роди, време не исправи“ (Валтазар Богитић). Стога је неопходно радикално стратегијско престојавање југословенског друштва које би започело битним иновирањем Програма СКЈ и писањем новог устава, а чији би мото био: самоуправни социјализам = робна привреда + социјалистички политички плурализам + правна држава + цивилно друштво).

(Примљено 25. 03. 1989.)

Dr Jovica Trkulja

Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade

YUGOSLAV SOCIETY — CRISIS AND ALTERNATIVES

Summary

For ideal-type models of possible directions of social development and going out of crisis are analyzed in the first thematic circle, namely: etatistic, the one of militarization of society, the model of civil society, and the socialist self-management one. These models appear at the abstract-theoretical level of the analysis in their pure form. However, at the specific-historical level they necessarily come out as particular „junctues” and „symbioses”. While warning that the two first models would lead Yugoslav society to historical involution, the author considers that the combination of the civil and the self-management model represents a civilizational alternative.

The second circle relates to the issues of social-class and political subjects able to realize the existing concepts of surmounting the crisis by using the democratic-self-management basis. While analyzing the position of Yugoslav workers' class as „a class in itself” subjected to pragmatic-political manipulation, the neglected youth, the privileged layers, as well as the lost legitimacy of political subjects of self-management (Alliance of Communists of Yugoslavia, Trade Union Federation, and the like), the author concludes that Yugoslav society is a blocked society, since there is not enough in it socio-class and political subjects which would be genuinely aimed at radical changes of the existing state of affairs.

Finally, in the third circle new initiatives are considered which emerged in recent years. Enormous movements in contemporary Yugoslav society, namely, caused by the crisis, put to the surface great waves of strikes and mass turbulences which make possible various forms of alternative organizing and political activation of workers and citizens. This activity of Yugoslav people has dramatically pointed out the rigidity and insufficiency of the existing political system, the sclerotic systematic channels of political activity and the functionality of the out-of-system ways. Therefore, paradoxically, to a degree the legitimacy of existing institutions of political system were disappearing like in a sandglass, at the other side the legitimacy has intensified, as well as plausibility, of the out-of-system institutions of non-legal political activity.

Key Words: Yugoslavia. — Crisis. — Bureaucracy. — Alternatives. — Legitimacy.

Jovica Trkulja

Maître de conférences à la Faculté de droit de l'Université de Belgrade

LA CRISE DE LA SOCIÉTÉ YUGOSLAVE ET LES ALTERNATIVES

Résumé

Dans le cadre du premier cycle thématique, l'auteur analyse quatre types idéologiques de modèles de direction possibles du développement social et de la sortie de la crise: le modèle étatique, le modèle de la militarisation de la société, le modèle de la société bourgeoise le modèle socialist autogestionnaire. Ces modèles idéologiques de type apparaissent au niveau abstrait et théorique de l'analyse dans leur forme pure. Cependant, sur le plan historique concret, ils se manifestent nécessairement sous

forme de combinaisons et de symbioses. Avertissant que les deux premiers modèles mèneraient la société yougoslave vers l'involution historique, l'auteur considère que la combinaison du modèle bourgeois et autogestionnaire pourrait représenter une alternative de civilisation pour la société yougoslave.

Le deuxième cercle de problèmes se rapporte aux questions de savoir quels sont, dans la société yougoslave, les sujets sociaux et de classe et politiques qui sont capables de réaliser les concepts existants de la sortie de la crise sur une base démocratique et autogestionnaire. Analysant la situation de la classe ouvrière yougoslave en tant que „classe en soi”, soumise à la manipulation pragmatique et politique et aussi la situation de la jeunesse marginalisée et celle des couches privilégiées, et la légitimité perdue des sujets politiques de l'autogestion (la Ligue des Communistes de Yougoslavie, l'Alliance Socialiste de Yougoslavie etc.), l'auteur conclut que la société yougoslave est une *société bloquée*, car il n'y a pas en elle assez de sujets sociaux et de classe et politiques qui seraient orientés objectivement vers les changements radicaux de la situation existente.

Et enfin, dans le cadre du troisième cercle, l'auteur examine les nouvelles initiatives et alternatives qui sont apparues ces dernières années. Les mouvements „tectoniques” dans la société contemporaine yougoslave provoqués par la crise ont fait ressortir à la surface de grandes vagues de grèves et de mouvements massifs qui, à travers diverses formes d'organisation autonome alternative, ont permis le développement des activités des ouvriers et des citoyens et leur sortie sur la scène politique. Ces agitations de la population yougoslave ont démontré de manière dramatique la rigidité et les insuffisances du système politique existant, la sclérose des canaux d'action politique du système et l'efficacité de ceux qui se trouvent hors du système. C'est pourquoi, paradoxalement, dans la mesure où la légitimité des institutions légales du système politique et des canaux d'action politique se consumait, augmentait, d'autre part, la légitimité et la plausibilité des institutions hors du système et de l'activité politique illégale.

Mots clé: *La Yougoslavie. — La crise. — La bureaucratie. — Les alternatives. — La légitimité.*